

ОЛОНХО – САХА ИИТИЛЛЭР БИИГИЭ

*Старкова Вера Никитична,
Хатастаабы 70 N-ээх «Кэрэчээнэ» уһуяан
фольклорга салайааччыта*

Аннотация. Ыстатыйаҕа Хатастаабы «Кэрэчээнэ» уһуяан оҕону сахалыы тыынна иитиигэ СЭДИП технологияҕа олобурут «Айыы ылыга» бырагыраама ис хоһооно, төрөппүттэри, иитээчилэри кытары ситимнээх үлэ уопута, оскуола иннинээҕи саастаах оҕолору олонхоҕо уһуууга үлэ сана хайысхалара сырдатылыннылар.

Күлүүс тыллар: Олонхо үөрэбэ, СЭДИП технология, уһуяан, Кут-сүр, театр, Айыы үөрэбэ, саха тыла.

OLONKHO STUDYING

*Starkova Vera Nikitichna
Municipal budget preschool educational institution
Kerecheene Kindergarten № 70
Folklore director*

Abstract. The article presents the educational work in the native language based on the SEDIP technology in the *Kerecheene* kindergarten. It concludes the work with parents and pupils on the *Ayii ulyga* programme. The article highlights new ways of teaching *Olonkho* to preschool children.

Key words: *Olonkho* studying, SEDIP technology, kindergarten, spirit, theatre, *Ayii* studying, Yakut language.

Кирии тыл

Олонхо – саха киһитин кута – сүрэ иитиллэр биһигэ диэн билинэбит. Олорон ааспыт улуу дьоннорбут омок быһыытынан ураты айылгыбытын хомоҕой тылларынан, өркөн өйдөрүнэн Улуу олонхолоругар ойуулаан кэбиспиттэрэ диринник өйдөөтөххө бу балысхан сайдыылаах, тэтимнээх олохпугар оҕолорбут төрөөбүт тылларынан санараллара, кэпсэтэллэрэ, толкуйдууллара уустугурбут кэмигэр омок быһыытынан тыыннаах хаалар суолбут тускула олонхо тыла, олонхо өйө эбит.

Билигин истэр тухары ити телевизоры, ютубу көрөн оҕолорбут нууччалыы санарар буоллулар дэһэбит. Кырдык ол баар. Ол эрэн олох сайдар, ол олох сокуона. Манна быһыһанар далаһабытынан дьизэ кэргэн буолуохтаах. Дьизэ кэргэни кытары ыкса ситимнээх үлэ бардагына эрэ, ийэ-аҕа бэйэтэ өйдөөн саамай кырата дьизэтин иһигэр төрөөбүт тылынан кэпсэтэр, өссө төрүт култууратын өрө тутар, өбүгэ үгэстэрин тутуһар, саамай чыпчаала дьизэ кэргэнинэн олонхоҕо умсугуйар, оҕолонхо олуктарын билэр, олонхону толорорго дьулуһар буоллагына дьэ маннык дьизэ кэргэнтэн сахалыы санаалаах, сахалыы толкуйдаах дьон үүнэн тахсаллара саарбаҕа суох. Омос ыллахха бу аныгы дьизэ кэргэннэ кыаллыа суох курдук.

Олонхо үөрэҕин методологията

Өбүгэлэрбит өйдөбүллэринэн хас биирдии киһи иһигэр айылҕа уота баар. Бу уот умуллубатын иһигэр киһи аналын көрсөн, кинилиин кыттыһан ыал булуу Аал уотун

отгуохтаах. Ол курдук эдэр сүрэхтэр салгын куттарынан, буор куттарынан, ийэ куттарынан таптаһаннар, үс кут таптала өрөгөйдөөн сана ыал тэрриллэр. Киһи киһи буолуута, олоҕу түстүүрэ, дьол-соргу тосхойуута сабаланаар саргыта салаллар.

Кут – кутуллубут күүс (энергия), чараас эйгэ, уйан тыын.

Кут диэн киһи тыыннаах буолар олоҕун үс төрүт сомоҕо күүһэ.

Үс кут – киһи быһыыта-майгыта, олоххо сатабыла, кыаҕа.

Саха өйдөбүлүнэн Бу үс кут чөл буоларын туһугар киниэхэ тэннинэн дьайар кыахтаах.

Норуот педагогикатын чинчийээччилэр саха норуотун мындыр өйүн, сатабылын, албаһын быһыытынан оҕону иитиигэ үс ньыманы көрөллөр:

1. Тылынан иитии.

2. Бэйэ холобурунан иитии.

3. Дьарыгырдыы.

Ол курдук киһи олоҕо, быһыыта – майгыта хайа кут ордук бэриллибиттэн нарданар.

Салгын кут баһылаабыт киһитэ фантазиялаах, поэт, суруйааччы, артыыс буолуон сөп;

Ийэ кут баһылаабыт киһитэ удьуор күүһүн илдэ сылдьар, олоҕу онгорор – тутар кыахтаах;

Буор кута баһылаабыт киһи этэ – сиинэ доруобай, модьу – таҕа, кыраҕа кыһаммат.

Салгын уонна Ийэ кут тэннэспит киһитэ талааннаах, өйдөөх, айанныыт, сананы арыяаччы. олоххо мээндэ бүдүүрүйбэт. Салгын уонна Буор кут тэннэспит киһитэ мындыр, булчут, рационализатор.

Ийэ уонна Буор кута баһыйбыт киһи үлэһит, хаһаайыстыбанньык. **Ийэ, Салгын уонна Буор кут** тэннэ бэриллибит киһитэ уһулуччу киһи, айылҕа бэлэбэ, олонхоһут, уус, бөһүлүөк, сирдьит буолуон сөп. (А.С. Саввинов.)

Ол эбэтэр киһи үс кута үһүн чөл буоллабына, дьоллоох – соргулаах олоҕу олорор, үс куттан хайата эмэ эчэйдэбинэ, туох эрэ итэбэстээх киһи буолар диэн өбүгэлэрбит өйдүүлэр эбит. Үс кут чөл буоллабына сүр үөскүүр.

Айыы үөрэбэ этэринэн кут киһиэхэ киирэн сүр буолар.

Айыы үөрэбэр айылҕа үүнэр-тэрриллэр күүһүн быһыытынан киһи сайдар таһымнардаах. Таһыма манньык: **Киһи-хара, киһи киһитэ, Айыы киһитэ.**

Киһи-хара – Сирдээҕи олоххо бэйэтин хара көлөһүнүн тоҕон, өйүн-санаатын сыһыан тус олоҕун туруктаах оностор.

Киһи киһитэ – Туора киһи туһун, дьон-сэргэ туһун, киһи-аймах туһун саныыр, өйдүүр киһи.

Айыы киһитэ – Айар тутар, үүнэр-тэрриллэр дьобурдаах. Бу киһи айылҕа үүнэр-тэрриллэр өттүн харыстыыр, үрдэтэр.

Бу «Кут-сүр» оскуола онорбут таһымыгар киһи айылҕа үүнээйитин курдук көрүллэр буоллабына силистээх-мутуктаах буолуохтаах диэн өйдөбүл киһиэхэ киирэр. Ол да иһин өбүгэ саҕаттан «Удьуор тыына», «Удьуор утума», «Удьуор үөрэбэ» диэн өйдөбүллэр баар буоллахтара.

Бу айылҕаҕа итэбэл үөрэбэ саха омук өйүгэр-санаатыгар күүскэ ингмит буолан күр-гүөмнээх аныгы олох дьалбааныгар сүтэрэ да сатаабыт кэмнэригэр тиһэх кылаат буолан сири-буору аннынан тарҕанан биһиги кэммитигэр бэриллэн кэллэбэ.

Бу култуура Куту-сүрү бөжөргөтөрүн иһин **кут-сүр этнопедагогиката** дэнэр. Кини сүрүн төрдө Айыы үөрэбэр сытар.

Ити курдук Айыы үөрэбин түстээччилэрбит үлэлэрин ырытан баран, саха омук барба баайа аатырыан аатырбыт олонхобут бу өбүгэбит үөрэбин бүүс бүтүннүү илдэ сылдыар буолан, кэнчээри ыччаппытын иитэр кыһабытыгар халбаннаабат хайысханы ыйар эбит диэн түмүккэ кэлэбин.

Олонхожо көстөр үгэстэри дьиэ кэргэннэ иитиигэ киллэриини маннык көрөбүн.

1. Аҕа-ийэ уһун ситимин биллэриин, оҕо тирэхтээх, көмүскэллээх буола улаатарыгар, инники олоҕор улахан суолталаах.

2. Хааччахтаан иити, эбээһинэни толорууну ирдээһин.

3. Оҕону кытта бодоруһуу (кэпсэтии, сыһыан), кэмигэр кэтээн сылыктаан көрүү. Сэмэлээһин оҕону сэнээбэккэ кэпсэтии, тоҕо куһаҕанын быһаарыы.

4. Бэйэ-бэйэбэ көмөлөсүһүү.

5. Сизрдээх сыһыаны, сизрдээх майгыны инэри.

6. Сэрэтэн, өйдөтөн, сүбэлээн иити.

7. Оҕо кыратыттан алгыс тылын тыыннаах күүһүн итэбэти.

Бу толкуйу Хатастаабы «Кэрэчээнэ» оҕо уһуяана «СЭДИП» технологияга олоҕорбут «Айыы ыллыга» мин онорбут бырагыраамабынан олоххо киллэрэбит.

Тоҕооһо: Киһи, оҕо дьобура көнүл сайдар аналлаах. Оттон киһи айдарыыта ийэ кутугар, айылгытыгар кутулла сылдыар (дарования есть свойство нервной системы, интеллектуально-духовной сути человека). Айдарыы арыллар аналлаах. Ону арыйар күлүүс ийэ тыл баар. Өбүгэ туох баар сэхэнэ барыта (кодовая генная информация) ийэ тылынан арыллар. Айдарыыта арыллыбыт эрэ киһи талаана тахсар. Оттон сатабыл диэн буор кут кизбэ буолар (умения есть свойство физиологической системы, телесно-волевой сути человека). Сатабыл үөрэхтэн үөскүүр. Оччотугар дьиэ кэргэннэ эмиэ бу үлэ салҕанан барара наада буолар. Оттон билинги төрөппүт өбүгэ үөрэбин бэйэтэ сана диринэтэн билэргэ дьулуһар. Ол иһин төрөппүтү кытары оҕону сэргэ уһууу толкуйа кириэр. Олох сайдар, оҕо өйө-санаата уларыар дьэ ол иһин төрүт үөрэхпитин өркөн өйдөөх өбүгэлэрбит дьыл эргиригэр сөп түбэһиннэрэн онорбут сизрдэрин-туомнарын, күннэтэ сайда турар художественнай культураны, искусствону, фольклору кытары дьүөрэлээн оҕону оскуолаҕа кириэн иннитэн оскуоланы бүтэриэр диэри сааһыгар сөптөөхтүк уһууар ордук тоҕоостоох диэн санааттан «Айыы ыллыга» бырагыраама оноруллубута.

Анабыла: Оскуола иннинээби уонна оскуола саастаах оҕолорго, кинилэр төрөппүттэригэр анаар.

Сыала: Оҕону төрөппүтүн кытары төрүт сизргэ-туомна уһууан, айылҕаттан бэриллит талаанын арыуан, култуураҕа сыһыаран кини көнүл айарыгар-тутарыгар олуку ууруу.

Соруга: Дьиэ кэргэни, уһууяаны, оскуоланы, эбии үөрэхтээһин, култуура тэрилтэтин кытары ситимнээх үлэни ытыгы. Уһууу, Такайы, Үөрэти таһымнарын оҕо инэри.

Түмүк ситиһиитэ: Уһууууну барбыт төрөппүт оҕотун уһууар, удьуор тыынын салгыы туттарар туруктанар. Оҕо өбүгэтин кутун, өйүн ингэринэн (культурный архетип) ийэ өйө тиллэн, төрүт култууратын сэхэнин (культурный текст) ааҕар кыахтанар. Салгыы сайдан, ситэн-хотон, олох оскуолатын салгыы барарга бэлэм буолар.

Уратыга: Удьуор тыынын туттарыыны төрөппүтү уонна оҕону тэннэ төрүт култуураҕа сыһыаран уһуйан иитэри ситиһии. Удьуор тыынын туттарыы кэлим (целостнай) процесс буоларынан уһууаан, оскуола, култуура киинэ, эбии үөрэхтээһин тэрилтэлэрэ бииргэ үлэлиллэр.

Суолтата: Удьуор тыыныгар уһууууга тылынан үөрэх (кэпсээһин) уонна сиэри-туому бэйэ толоруутугар (практической) үөрэтии дьүөрэлэхтэллэр. Ийэ тылын сайыннараарга, дойду тыыныгар иитэргэ, төрүт итэҕэли инэрэргэ үлэ ытыттар.

Түһүмэхтэрэ: Оҕо төрөппүттэрин, уһууааччыларын кытары сыл устата «Айыы ыллыгынан» айаннаан барыта 9 томторҕолору (уһууу көрүннэрин) арыйан, түмүктэри сүөрэн (уһууу араастарын ылынан), 9-с томторҕо «Ситии дойдутугар» тийиэн, ылбыт идэлэрин инэринэр (рис. 1-2):

I түһүмэх – «Алгыстаах аартык» (алгыстары билиһиннэрии, алгыһы этэргэ, күннээҕи олоххо таба туттарга уһууу).

II түһүмэх – «Аал-луук мас» (удьуор үөрэбэр уһуулуу, төрөппүттэргэ төлөннөөх тапталы инэрии, төлөрүйбэт иэни төлөөһүннэ, ытыктабыл ыраас тыыныгар иитии).

III түһүмэх – «Буор кут кырдала» (Эт – хаан өтүнэн сайдыыга, өбүгэ илии-атах оонньууларыгар уһууу).

IV түһүмэх – «Хомуун хонуута» (Ийэ тыл хомуунугар, ийэ тылынан айарга, фольклор араас көрүннэригэр уһууу).

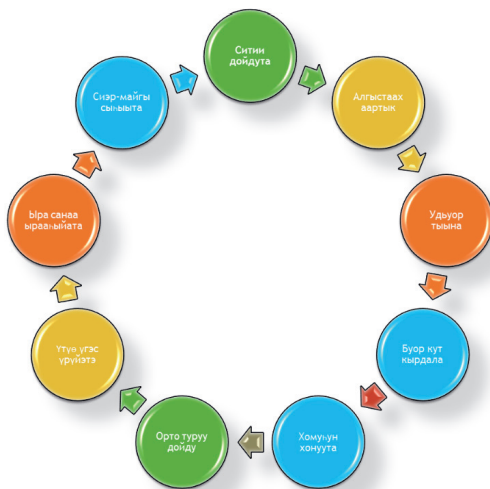
V түһүмэх – «Орто туруу дойду» (Айылҕаны тыыннаах курдук өйдүүргэ, тулалыыр эйгэни, төрөөбүт айылҕаны харыстыырга, айылҕаны харыстаан киһи бэйэтин харыстыыр өйдөбүлгэ уһууу).

VI түһүмэх – «Үтүө үгэс үрүйэтэ» (Өбүгэ үгэстэрин үөрэтии, Сизэр-туом үгэстэрин дьиэ кэргэн олобор дьүөрэлээһиннэ уһууу).

VII түһүмэх – «Ыра санаа ырааһыйата» (Өйү-санааны сайыннараарга, кэрэни өйдүүргэ, айарга, түмсэр өйү холбуурга уһууу).

VIII түһүмэх – «Сизэр – майгы сыһыта» (сизэрдээх булууга уһууу).

IX түһүмэх – «Ситии дойдута» (8 томторҕолору арыйан, онно баар эгэлгэ түмүктэри сүөрэн ылбыт идэтин инэринэр, сыллааҕы уһууу түмүгэ оноһулар).

«Айыы ыллыгын» эргиирэ

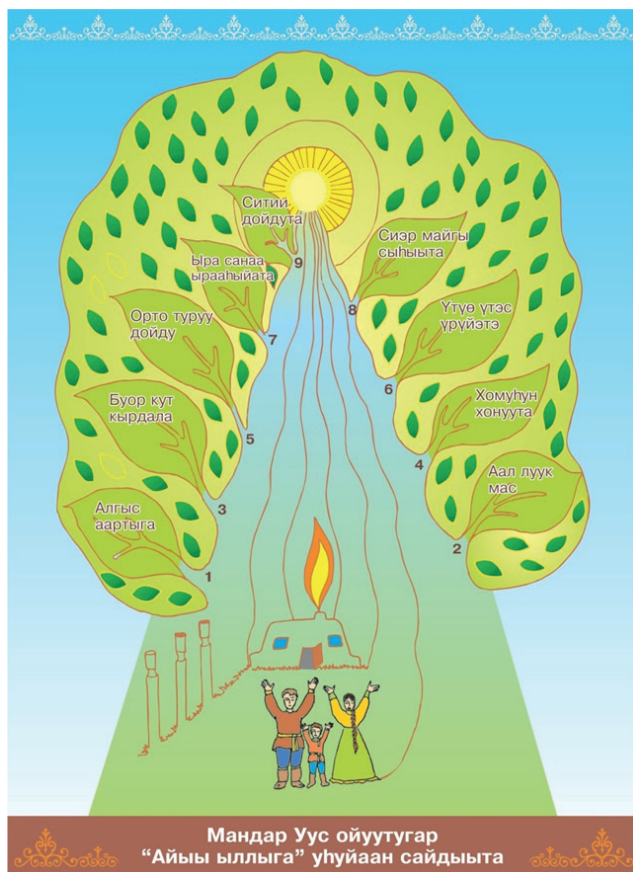

Рисунок 2 – «Айыы ыллыгынан»

Бу түһүмэхтэр оёо интэриэһинэн уһууу быһыытынан ытыллалар. Маннык элбэх көрүннэ дьарыктана (уһуулла) сылдьан оёо чопчу бэйэтигэр удьуор утумунан бэриллит ситимин тутан ылар кыахха киирэр. Үөрэтии, такайыы ньымаларынан уһууулан оёо көнүл айар дьобурданар. Сыл устата үүммүт ый уратытыгар болжомто ууруулан, тустаах ый туомун толорон, ый алгыһын ингэринэн, ый майгытыгар дьүөрэ-лии культурнай тэрээһиннэргэ кытгар, улаатан истэбин ахсын тэннэ тэрийсэр (фото 1-2).

Фото 1-2 – «Айыы ыллыга» уһуяан оёолоро

«Айыы ыллыга» бырагыраама үлэтин хайысхата барыта сахабыт норуотун сүдү баайа улуу олонхобут ытык өйдөбүллэригэр олобулар. Манна Уһуйаан иитээччилэрэ, педагогтар бука бары бэйэлэрин ураты көрүүлэринэн айымнылаахтык үлэлиллэр. Холобур: кириэр аантан саҕалаан сахалыы эбэрдэлэһии, эти-хааны чэбдигирдиигэ алгыстаах хамсанылар, өбүгэ оонньуулар, оҕо уйулҕатын бөбөрөгөтүүгэ олонхо ис хоһоонунан психолог үлэтэ, сахалыы доҕооннору таба санарыыга логопедтар анал бырагыраамалара, саха фольклоругар, олонхо ырыатыгар-тойугар кыра бөлөхтөн уһуйуу, саха төрүт үгэстэрин билиһиннэри, төрүт култуура, олонхо, ийэ тыл күннэрэ. Араас хайысханан иитээччилэр анал бырагыраамалара бу барыта олонхо үөрэбинэн үлэ. «Эрбэхчэй Бэргэннэр» кыра саастаах оҕолорго сайдыы эйгэтин тэрийии; «Остуоруйа дойдута» саха остуоруйаларынан оҕону олонхоҕо киллэри; «Чообуо чооруостар» сахалыы ситимнээх сананы сайыннары; «Ахсаан үктэллэрэ»; «Олонхо леҕо эйгэтэ»; «Кыымчаан» смарт-клуб; «Хардыы» буор кут сайдыытыгар хаалыктаах хаамыыга дьарык; «Олонхо оригами», «Олонхо дойдутун устук өннөрө» уруһуйга уһуйуу, «Уран тарбахчааннар» сахалыы оноһуктар; «Сизрдээх оҕо» Айыы оҕотун тоҕус сизрин инэри онтон да атын сахалыы тыыннаах дьарыктар, тэрээһиннэр тиһигин быспакка ытыллаллар.

Үлэбит биир сана хайысхатынан төрөппүттэргэ аналлаах саха дьыл эргириинэн үгэһин билиһини олоххо сыһыаран билиһиннэнэр ютуб ханаалга «Кэрэчээнэ кэпсээннэрэ» диэн биэрибит буолар. Бу биэрибитигэр итиллээччилэрбитин кытары үүмүт ый ис хоһоонун, алгыһын, үгэһин билиһиннэрэбит, уһуйаан сонуннарын кэпсибит. Төрөппүттэр, эһээ, эбээ сүбэтин киллэрэбит. Ол курдук төрөппүттэри кытары хардарыта үлэ олохтоон, оҕолор сахалыы саналара тупсарыгар, дьон-сэргэ иннигэр кэпси үөрэнэллэригэр олук уурулар.

Иккис сонун сүүрээмит – үһүс сылбытын «Дьобус түмэл» бырайыак буолар. Түмэлбит икки хайысханан үлэлиир – урукку экспонаттар уонна оҕолор оноһуктара. Олонхо геройдарынан оноһуктар, сахалыы оонньуурдар, өбүгэ туттар малын-салын таһынан анал тэрээһиннэргэ тоҕоостоох оҕолор төрөппүттэрин кытары оноһуктарыны быыстапкалар тэриллэр. Оҕо көрбүтүн, туппутун, онорбутун ордук чугастык ылынарын түмэл үлэтэ туоһулуур.

Оҕону олонхону толорууга уһуйуу

Ити курдук оскуола иннинээҕи саастаах оҕону олонхо үөрэбинэн сахалыы тыынна итии – оҕону кыра эрдэбиттэн олонхоҕо сыһыарыыга, олонхо тылыгар, ырыатыгар, олонхону толорго уһуйууга бэлэмнэнии үлэтэ буолар.

Кэнники кэмнэ олонхону куолаан ааҕы тэнийдэ. Ол кыра саастаах оҕолорго уонна олонхону толорууга бастакы хардыылары онорууга бастын ньыма. Оҕо бэйэтигэр анаммыт кэрчиги ааҕа сылдьан атын оҕолору истэн, ситимнээн олонхо ис хоһоонун толору билэр буолар. Аны иитээччи бэйэтэ эрэ ааҕар буоллаҕына оҕолору уһуйара табыгастаах. Ол иһин биһиги иитээччилэрбит олонхону толорууга ылсыһан, араас күрэхтэргэ кытабыт. Маннык үлэбит биир үтүө түмүгэ иитээччи уонна оҕо олонхону куолаан толорууга буолар. Бу үлэбитин үгэскэ киллэрэн уонна үлэбит уопутун тарҕатар сороктан ааспыт сылтан «Олонхо түһүлгэтэ» диэн иитээччи оҕолорун кытары олонхону куолаан ааҕар күрэхтэрин тэрийдибит (фото 3-4). Бу үлэбитин олонхо ассоциацията сэнээрэн бэйэтин үлэтин тиһигэр киллэрдэ.

Фото 3 – «Кулунчук» бөлөх толоруутугар «Дьырыбына Дьырылыатта» олонхоттон быһа тардыы

Фото 4 – «Кэрэчээнэ» уһуяан үлэһиттэрэ олонхону куолаан толороллор

Саха төрүт култууратыттан үөскээн тахсыбыт олонхобут – бэйэтэ тыйаатыр. Тыйаатыр искусство бары көрүммүн илдьэ сылдьар искусство буолар. Биһиги олонхобут эмиэ оннук. Ырыа, тойук, уус-уран тыл, үнкүү барыта олонхоҕо баар. Сүрүннээн олонхо – биир артыыс тыйаатыра диэн өйдөбүллээхпит. Оҕолор олонхону театральнай туруорууну олус сэргииллэр. Бу эмиэ ураты үлэ. Манна уһуяан үлэһиттэрэ, төрөпүттэр бары кыттыһаллара хотуулаах буолар. Ол курдук олонхону оруолунан толорууну таһынан, декорация, грим, танас-сап, ырыа-үнкүү толоруута барыта күргүөмнээх үлэттэн тахсар (фото 5).

Фото 5 – Биһиги уһуяааммыт араас сылларга уонтан тахса олонхону туруордубут. Оччо олонхону үгэс быһыытынан толордубут.

Түмүк

Түмүкпэр Олонхо иитэр-үөрэтэр, сайыннарар суолталарын ырытабын:

Олонхо иитэр-үөрэтэр, сайыннарар суолталара

Биллэрэр (үөрэтэр):

– аан дойду айыллытын, олох үөскээһинин, сайдытын туһунан өбүгэ өйдөбүл-лэрин;

– саха норуотун үгэстэрин уонна ону тутуһар сирэи-туому.

Иитэр (угуйар):

– айылҕаны ытыктыырга, айылҕа күүһүгэр итэбэйэргэ;

– эт-хаан өтгүнэн сайдыылаах буоларга;

– сир-майгы үтүө өрүттэригэр;

– норуот тылынан айымньытын, ырыатын-тойугун таптыырга.

Сайыннарар:

– ырытан, ырагалаан толкуйдуур, өйдүүр дьобууру;

– өйгө тутар дьобууру;

– уус-уран тылы, ыллыыр-туойар дьобууру.

Олонхо эйгэтигэр киллэри

• Саха фольклорун көрүгнэригэр уһуйуу.

• Олонхо сүрүн тутулун билиһиннэри. (олонхо үс дойдутун баар матырыяаалларынан, оонньуу көрүгнэринэн көрдөрүү, быһаары)

• Олонхо дьоно кимнээхтэрин, туох дьарыктаахтарын, олохторун-дьаһахтарын билиһиннэри, быһаары.

Олонхону толорорго уһуйуу, үөрэтии, такайы

• Талыллыбыт олонхону ис хоһоонун сүтэрбэккэ оҕо сааһыгар сөптөөх гына кылгатын, кэпсээн ньыматынан билиһиннээри, быһаары.

• Олонхо тылларын кэрчиктэргэ арааран үллэри, өйтөн ааһарга үөрэтии.

• Олонхо ырыатын, тойугун толорууга уһуйуу.

• Герой уобараһын арыһан, олонхо тэтимин тутуһан толорорго такайы.

Дэ маннык тутуспутунан бүппэт үлэ эргири ситимнээн, суон тиит курдук со-моболохо сылдан олонхобутун олук онгостон сорукупутун ситиэжин, саргыбытын са-лайыабын.

Литература

1. Волков Н.Г. Оҕо дьэ кэргэн дьоло. – Дьокуускай, 1996. – 96 с.
2. Каженкин И.И. Тыл санааны салайар. – Дьокуускай, 2003. – 76 с.
3. Каженкин И.И. Үрүҥ Айыы буолуу. – Дьокуускай, 2006. – 88 с.
4. Кондратьев П.П. Сатабыл. – Дьокуускай, 2003. – 88 с.
5. Неустроев Б.Ф. Ойуу тыла. Айыы тыла. – Дьокуускай, 2004. – 208 с.
6. Попова Г.С. Кийитийи сэхэнэ. – Дьокуускай, 2006. – 192 с.
7. Портнягин И.С. Этнопедагогика «Кут-сүр». – Москва, 1998. – 184 с.
8. «Тосхол» бырагыраама –саҥа кэрдиис кэмгэ методическай босуобуйа / Федер. гос. үөрэх стандарта –сахалыы оҕо тэрилтэтигэр ; [хомуян онордулар: С.С. Семенова, Д.Г. Ефимова, Ю.В. Андросова]. – Дьокуускай, 2015. – 104 с.
9. Уткин К.Д. Философия «Кут-сүр». – Дьокуускай, 1994. – 120 с.
10. Чиряев К.С. Олох педагогиката. – Дьокуускай, 1998. – 496 с.

References

1. Volkov N.G. Оҕо d'ieh kehrgehn d'olo. – D'okuuskaj, 1996. – 96 s.
2. Kazhenkin I.I. Tyl sanaany salajar. – D'okuuskaj, 2003. – 76 s.
3. Kazhenkin I.I. Үрүҥ Аҥуу буолуу. – D'okuuskaj, 2006. – 88 s.
4. Kondrat'ev P.P. Satabyl. – D'okuuskaj, 2003. – 88 s.
5. Neustroev B.F. Оҥуу тыла. Аҥуу тыла. – D'okuuskaj, 2004. – 208 s.
6. Popova G.S. Kihitijii sehhehneh. – D'okuuskaj, 2006. – 192 s.
7. Portnyagin I.S. Ehtnopedagogika «Kut-syr». – Moskva, 1998. – 184 s.
8. «ToskhoL» byragyраама –саҥа kehrdiis kehмreh metodicheskaj bosuobuja / Feder. gos. yorehkh standartа –sakhalyу оҕо tehrltehtigehr ; [khumujan onordular: S.S. Semenova, D.G. Efimova, YU.V. Androsova]. – D'okuuskaj, 2015. – 104 s.
9. Utkin K.D. Filosofiya «Kut-syr». – D'okuuskaj, 1994. – 120 s.
10. Chiryaev K.S. Olokh pedagogikata. – D'okuuskaj, 1998. – 496 s.